

Kemal ABDULLA, Refik ALİYEV “Kitabı Dede Korkut” ve Gayri-Selis Mantık (“The Book of Dede Korkut” and Fuzzy Logic), Bakü: 525. Gazeta, 2022, ISBN: 9789952286199.

Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA*

Bu tanıtım yazısında, Azerbaycan Türkçesiyle *edebiyat-dil-mantık* üçgeninde hazırlanmış, sosyolojik boyutlu, öğretici, ufuk açıcı, yönlendirici bir çalışma olarak Türklük Bilimi’ne damgasını vuracak ve yeni çalışmalara kapı aralayacak nitelikteki bir eser ele alınacaktır.

Kemal Abdulla-Refik Aliyev tarafından kaleme alınan ve 2022 yılında Bakü’de ikinci baskısı yapılan “*Kitabı Dede Korkut*” ve *Gayri-Selis Mantık* adlı çalışma, yazarların 525. Gazete’de yayımladıkları beş yazı ve giriş bölümünden oluşmaktadır.

Azerbaycan-Amerikan bilgisini, puslu mantık kuramının yaratıcısı Lütfi Alasker Zade’nin anısına adanan kitabın değeri; 1960’lı yıllara damgasını vuran *Fuzzy Logic / Puslu Mantık* adıyla karşılanan bir kuramın ilkelerinin, ilk kez bir halk destanına uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Dede Korkut Destanları’nın gizli dil katmanlarından, ecdadımızın düşünce sistemine yerleşen demokratik düşünce tarzını gün ışığına çıkarması, kitabın değerini ikiye katlamaktadır.

Dede Korkut Destanları’nın Türk edebiyatı için ne anlama geldiğinin bir kez daha anımsatılarak değerinin vurgulandığı giriş bölümü ile puslu mantık kuramının Destanlar üzerinde uygulamasının yapıldığı beş yazı, özet ve kaynakçadan oluşan bu değerli kitabın başka çalışmalara yön vereceği düşünülmektedir.

Giriş Bölümünde, gayri-selis mantık (puslu mantık)¹ hakkında bilgi verilir; ortaya çıkış nedenleri, ilkeleri Aristo mantığıyla karşılaştırılarak, Dede Korkut Destanları’ndan örneklendirilerek somutlaştırılır. **Ya... ya** yapısından **ne... ne** yapısına geçişi sağlayan, insan ufkunu sınırlandırmayan, Lütfü Zade tarafından ileri sürülen puslu mantık ilkeleleriyle ilk kez değerlendirilen Dede Korkut Destanları göstermiştir ki edebî metinlerimize bu açıdan bakmak olasıdır ve puslu mantık nitelikleri, kadim Oğuznamelerin düşünce ve dil düzleminde varlık bulmaktadır.

Bu çalışmada, Dede Korkut Destanlarında puslu mantığın alanına hizmet eden birçok dil birimi -ikilemeler, yansıma sözler, edatlar, sayılar, zamirler, tekrarlar vb.- incelenmiş; ortaya çıkış gerekçeleri örneklendirilmiştir.

“*Ol zamanlar Oğuz yiğitleri yatanda yedi gün yedi gece yataydılar. Adına küçücük ölüm derlerdi.*” **Küçücük ölüm**, aslında insanın **ne ölü ne diri** hâlidir. Modern tıpta bunun adı, *komadır*. Katuralı ve Salur Kazan’ı **küçücük ölüm**den uyandırmak olanaksızdır. *Koma, ya... ya* ifadeli düşünce tarzına karşı yeni bir düşünce tarzının yansımasıdır. **Ne... ne** kalıbının yücelişine işaretler. “*Ne ölüdür ne diridir, belki komadadır.*” tarzında mantık zinciri oluşur. Böylece **belkinin** düşüncemizdeki yeri, puslu mantık sayesinde sağlamlar. Kuşku ise puslu mantığın vazgeçilmezi konumuna yükselir.

Türkologlar, oğlu kızı olmayan Dirse Han’ın Bayındır Han meclisinde aşağılanmasını yani kara çadıra yerleştirilmesini kadim bir ritüel olarak değerlendirip Dirse Han’ın ıstıraplarıyla, bu durumun nedenleriyle ilgilenmemişlerdir. Bayındır Han’ın meclisini terk eden Dirse Han, sıkıntılı durumunu sorgulayıp “*Bu kara, ya bendendir ya hatundandır.*” sonucuna varır ki burada Aristo mantığının taraftarı konumundadır. **Yaya** kalıbı

* Emekli öğretim üyesi, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ustunovak@uludag.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8433-8038.

devrededir. *Ben* ve *hatun* uçlarının arasında yalnız boşluk vardır. Ancak Dirse Han'ın eşinin tasavvurunda evlatsızlığın nedeni iki uç arasına yerleştirilmektedir. Kadın, istisnalara dokunmuştur. Ona göre çocuksuzluğun nedenleri; 1. Aç görünce doyurup doyurmayışı; 2. Yalın görünce giydirip giydirmeyişi; 3. Borçluyu borcundan kurtarıp kurtarmayışı adımlarında aranmalıdır.

Dirse Han, öz oğlu Boğaç'ı yaralamıştır ve av yerinde yaralı bırakmıştır. Kazılık Dağı'na gelen ana, oğlunu yaralı bulur. Ona göre günahkâr, ya *Kazılık Dağı'nın aslanı* ya *Kazılık Dağı'nın kaplanıdır*. Bunlardan farklı, üçüncü sebebi Boğaç söyler: “*Bu suç bu günah babamındır.*” Boğaç'ın getirdiği istisna, gerçeği yansıtmamasının dışında puslu mantık zincirinin kurulmasına ve daha geniş seçim olanaklarına fırsat tanır.

Allah, Azrail'e emir verir: “*Deli Dumrul, canı yerine can bulsun; onun canını bağışladım.*” Canı yerine can bulma sorunuyla karşı karşıya kalan Deli Dumrul'un aklına *ya ana ya baba* seçeneği gelir. Oysa Dumrul'un el kızı helali, canını kocası uğruna vermeye hazırdır. Böylece *ya... ya* kalıbı, yerini *ne... ne* anlatımına bırakır. Böylece sürekli kuşku duymanın asıl işlevi, *ya ...ya* ifadesinden *ne.... ne* ifadesine yönelmektir. *Ne... ne* yapısı, düşüncede demokratikleşmenin habercisidir. Puslu mantığa göre doğruluk derecesi, yalnız doğru-yanlış ile değil bunlar arasındaki sonsuz değerler çokluğu ile belirlenebilir. Bu nedenle Tanrı'dan başka mutlak sayılan ne varsa reddeder. Puslu mantığa göre mutlak anlamda ak yoktur, kara yoktur; mutlak anlamda sıfır yoktur, bir yoktur; doğru yoktur, yanlış yoktur.

Temelinde değişen söylemler ve onların kurulmasına hizmet eden *eğer ...-sa / -sa.... o zaman* kalıbına dayanan puslu mantık ilişkiler sütunu, sebep-sonuç bağıını içerir: “*Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez / ulaşuban sular taşsa deniz dolmaz...*”

Bu kuramın ilkelerinin gerçekleşmesinde önemli yeri olan sürekli kuşku duyma özelliğinin belirleyicileri içinde **belki**, en önemli bileşen olarak yer alır. Metinlerde belirsizlik bildiren belirleyiciler; **kimi, imkân var ki, yüksek ihtimal, güman, olabilir, görünür, mümkündür, hepsi, çoğu, bazıları, takriben, esasen, hususiyle, müstesna olarak, tez tez, az kala, pratik olarak, hakikaten, aslında, güman etmek (ummak), şüphelenmek, farz etmek** vb.dir. Aslında bunların hepsi, sürekli kuşku duyma hâliyle ilgilidir.

Dede Korkut Destanları; görünür katında bütünlükte kuşkuya yer vermeyen, çok katmanlıktan uzak, sağlam bir metindir. Ancak *metinlerde kuşku, çekince yoktur* demek yanlış olur çünkü derinlerde, destanların gizil katlarında gizlenmiş kuşkuvarlıkların, çekincelelerin, inançsızlıkların olduğunu onları su yüzüne çıkaran çalışmalardan öğrenmekteyiz. Örneğin; Bayındır Han bir yere *ak*, bir yere *kara*, bir yere de *kırmızı otağ* kurdurarak *ak* (değerli), *kara* (değersiz) seçeneklerine bir de kız ve erkek çocuklarını birbirinden ayırmak amacıyla *kırmızıyı* ekler ki bu durum, bize dünyayı daha geniş bir açıdan görme hevesinin habercisi olarak yansır.

Kesin hükümlere daima kuşkuyla yaklaşmak gerek. Dede Korkut Kitabı'nın Mukadime'si ilk bakışta kuşkuya yer vermeyen kesin hükümlü örneklerle doludur.

“*Çıkan can geri gelmez! / Ölen adam dirilmez!*” örneklerinde görünüşte basit gerçek dile getirilmiştir. İlkel toplumlar için bu, bir bilgidir. Çünkü çıkan canın geri geleceğine inanılırdı. Destanlarda yaşam dersi veren, Dede Korkut'tur. Bunun sonucunda “*ölen adam dirilir*” tasavvuru, “*ölen adam dirilmez*”e çevrilir.

Eserde kadınların karakterlerinden konuşulurken sabah evden çıkıp akşam dönen kadından söz edilir. Kadın, “*Ölmeye yitmeye gitmemiştim, yatacak yerim yine bu harabeydi.*” cevabını verir. Destanın mantığına göre kadın gözden düşerse **ya ölecek ya yitecektir**. Oysa bunların arasında öğlene kadar gemek seçeneği de vardır: *ölmek-öglene*

kadar gezmek-yitmek. Ortadaki seçenek, puslu mantığın çok renkliliğinin bir parçasını gündeme getirir.

Puslu çokluklar, edebî metinlerin incelenmesinde dil bilimsel bildirişmenin üzerine konmuş, sınırları içeren tutarlı bir araçtır. Destanlarda basit hâl ile maksimum hâl arasındaki dereceleri belirginleştirmek her zaman çok kolay olmaz. İmdada çoklukları ifade eden ikilemeler, yeni anlatımlar koşar. “*Büyük büyük ağaç gemiler oynatan su*” söyleminde büyüklüğün sınırsız ölçüsü, **büyük büyük** ikilemesiyle tasavvur edilebilir. **Kuru kuru, soğuk soğuk, gümbür gümbür, yüksek yüksek, katı katı, yata yata, içip içip, alay alay gelmek, zar zar, bildir bildir, tavla tavla, katar katar** vb. tekrarlar; isim, sıfat, zarf göreviyle sistemde yer alırken tasavvurları derecelendirme rolü üstlenirler.

“*Yücelerden yücesin / kimse bilmez nicesin / görklü Tanrı / nice cahiller seni / gökte arar, yerde ister / sen hod müminlerin gönlündesin*” örneğinde dilin olanakları imkân vermediği için **yüce**, üstünlük derecesini gösteren bir uç konumundadır. Üstünlük derecesi, yeni bir sözle karşılanamamıştır; **yücelerden yüce** söylemi, en üstün dereceyi işaret etmektedir.

Dede Korkut Destanları’na puslu mantık bakış açısından bakmamızın önemli yanı vardır. Asıl mesele, destandaki insanlar ve dil birimleri arasındaki derin ilişkiler ağına ulaşmak; destanın yaratıcıları ile destan dilinin ve mantığının taşıyıcıları için karakteristik olan demokratik düşünce tarzını ortaya çıkarmaktır.

Özel leksik ifadeler aracılığıyla Dede Korkut Destanları’nda puslu mantığın edebî düşünceye yol almasında **kimi** dil biriminin rolü büyüktür. “*Beyrek kızların yanına gider. Zurnacıları kovar, kimini döver, kiminin başını yarar.*” örneklerinde **kiminin** bildirdiği sayı net değildir, yani pusludur; kimin dövüldüğü, kimin başının yarıldığı da bilinmez. “*Kimi oğul diye kimi kardaş diye ağladı.*” / “*Kimi aydır: geyik tozudur, kimi aydır: yağ tozudur.*” / “*Oğlan kiminin boynun vurdu, kimini tutsak eyledi.*” **Kimiler**, metni bulanık duruma düşürmektedir.

Destanda anlamsal bulanıklığa ulaşma aracı olarak sayılar dikkat çekicidir. “*Deli Dumrul bir iki güvercin öldürdü, evine döndü.*” **Bir, iki** somut sayı bildirse de *bir iki* biçiminde yazıldığında sayısal belirsizlik ortaya çıkar. Tek kullanıldıklarında net bilgi veren sayılar ikileme biçimine sokulduklarında puslu bilgi veren yapıya dönüşürler.

“*Döne döne savaşayım, döne döne vuruşayım*” **döne döne** ikilemesi, somut sayıdan uzaklaşma yöntemidir. “*Ağır hazinesini, bol akçasını yağmaladılar*” Yakın anlamlı **ağır** ve **bol** sözcükleri de anlamsal açıdan bulanıklık sergiler. Örneklerde görülen ikilemeler, puslu mantığın yarattığı yapılarıdır. Sonuçta puslu mantığın sunduğu geniş seçenekler, demokratik yaklaşımın öğrenilmesini sağlar. Dünya görüşündeki genişliğe eğilim; meselelerin derinliklerine inme, inceliklerini öğrenme çabasıyla mümkün olmuştur.

Destanın Mukaddime bölümünde geçen “*Korkut Ata ayıttı: ... bu dediği Osman neslidir. ... ve dahi nice buna benzer söz söyledi.*” örneğinde **nice buna benzer söz** ifadesi, Korkut Ata’nın dediklerini özet olarak ifade eder; net olmayan bulanık anlam taşır. Bu söylem kesinlikten, tekrardan, deyim niteliğinden uzaktır. *nice buna benzer söz = bunun gibi söz*. **Buna benzer söz** çatısının altına metindeki sözlerin anlamsal olarak benzer ama başka sözlerin toplandığı gözlenir. **Buna benzer söz**, her şeyden önce puslu mantığın geniş seçim olanaklarına sadık kalan bir söylemdir.

Görüldüğü üzere kadim ecdadımızın mağara devrinden 15. yüzyıla kadar adım-adım, söz-söz, cümle-cümle, olay-olay, makam-makam yarattığı Dede Korkut Destanları, edebî değer olarak derinliklerinde yeni yeni bakış açıları saklamaktadır. Gizli ve aşikâr katlarında halkımızın gelenek-göreneği, medeniyeti, dili ve bunların gelişimini sergileyen bu destanları yaratanların düşünce tarzındaki demokratik yaklaşım tesadüf değildir. Edebî

metinler aracılığıyla günümüze kadar gelen atalarımızın dünya görüşü, çevresiyle ilişkisi, kendine ve toplumuna demokratik yaklaşım tarzı ile puslu mantığın temel ilkesi olan çoklu seçim olanakları, bu destanın dil ve mazmun kuruluşuna yansımıştır.

NOTLAR

1. Aristo mantığına tepki olarak ortaya çıkan gayrı-selis mantık (puslu mantık), Lütfi Alasker Zade tarafından temelleri atılmış, insanın dünyayı anlama ve benimseme ilkelerine yakın bir düşünce tarzı, matematiksel bir kuramdır.